

PROPOSTA DE DICTAMEN SOTMÈS A CONSIDERACIÓ DE LA COMISSIÓ CÍVICA DEL PATRIMONI DE LES TERRES DE L'EBRE

Ferran Torta (ferrantorta@catebre.cat) i Josep Francesc Moragrega (jfmf@tinet.org)

Dictamen de la Comissió Cívica de Patrimoni de les Terres de l'Ebre sobre l'enderroc de les Ventes de les Camposines al municipi de la Fatarella (Terra Alta): Estudi del cas i propostes d'actuació patrimonials

1. Motivació del dictamen

En la reunió de la Comissió Cívica del Patrimoni de les Terres de l'Ebre (d'ara endavant CCP-TE) del 8 d'octubre de 2011 celebrada a Mora la Nova, es va avaluar la petició presentada per l'associació "Lo Riu, Associació per l'estudi del patrimoni arqueològic i històric de les Terres de l'Ebre".

En aquesta petició d'informe es plantejava el cas de l'enderrocament de dues Ventes (hostals) al terme municipal de la Fatarella (Terra Alta), concretament a la partida de les Camposines, en la cruïlla de la N-420 i la C-12b, on l'Institut Català del Sòl (INCASOL) està desenvolupant la construcció d'un polígon industrial d'unes 50 hectàrees de superfície.

Aquestes ventes són masos que, per la seva ubicació geogràfica, van complir els serveis d'hostal en aquesta cruïlla de camins i, de fet, hi ha diverses referències històriques que les citen. Així mateix, van esdevenir un punt clau durant el transcurs de la Batalla de l'Ebre.

Els membres de la CCP-TE assistents a la reunió van entendre que els objectius plantejats en la petició de l'associació "Lo Riu" encaixaven dintre de les línies de treball que estableix el Reglament de Règim Intern i, per tant, van donar per unanimitat el vist-i-plau per elaborar un pre-informe que estudiés el cas. Amb les consideracions i conclusions d'aquest pre-informe es redacta el present dictamen.

2. Fonaments de dret

1. Text Refós de les Normes Subsidiàries de la Fatarella, aprovades per la Comissió Territorial d'Urbanisme de les Terres de l'Ebre, en la sessió de 6 d'abril de 2005

2. Inventari del Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat de Catalunya
3. Llei 9/1993, de 30 de setembre, del patrimoni cultura català
4. Decret Legislatiu 1/2010, de 3 d'agost, pel qual s'aprova el Text refós de la Llei d'urbanisme

3. Constatacions i consideracions

Els ponents de la CCP-TE encarregats de l'elaboració del pre-informe van contactar amb les diferents institucions o entitats implicades sol·licitant una reunió per tractar el tema de referència. Totes van respondre positivament.

Les parts consultades van ser:

- a. Associació "Lo Riu" (qui va sol·licitar el dictamen)
- b. Ajuntament de la Fatarella
- c. Serveis Territorials del Departament de Cultura

Es van mantenir una sèrie d'entrevistes on es va explicar les funcions de la CCP-TE, la motivació de l'informe i es va preguntar tot allò que feia referència al cas. El tracte va ser molt cordial i totes les reunions van ser positives per a un millor coneixement de cas.

3.1. Les Ventes de les Camposines. Valor d'una cruïlla històrica

L'Associació "Lo Riu" va facilitar a la CCP-TE alguns exemples de la rellevància històrica de les ventes:

Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585

"Fuimos adelante y caminamos por un camino angosto y muy difícil de hallar por los ilercabones, entre sierras (donde no pueden ir los carros) y el río Ebro que tiene estas sierras a mano derecha. Habiendo caminado la primera legua hay una Venta que dicen de Campucinos, muy grande, en cuyo término se ven algunas otras quintas."

Henrique Cock, notario apostólico y archero de la guardia del cuerpo real.

Itinerario descriptivo militar de España. 1866

"Poco después de Corbera, se encuentra la Venta de Camposines, con 10 pesebres. En ella se separa el camino a Ascó."

Batalla del Ebro. 1938

"Primeras horas de la mañana del 25 de julio de 1938.

La sorpresa había sido completa para el enemigo. El propio Jefe del Sector dormía confiadamente a las 7 de la mañana en su puesto de mando del Cruce de Camposines cuando le despertaron rudamente nuestros soldados de la XIII Brigada Mixta."

La Batalla del Ebro. Maniobra de una División de Julián Henríquez Caubín.
Jefe de Estado Mayor de la 35 División Internacional.

Les ventes, per tant, van ser un testimoni físic de la Batalla de l'Ebre.

Cal tenir present que la Batalla de l'Ebre, entre el juliol i el novembre del 1938, va enfrontar més de 200.000 soldats dels bàndols republicà i franquista i,

segons les informacions que es disposa, les Camposines es va caracteritzar per ser un nus central de comunicacions i va esdevenir l'objectiu de bona part de les ofensives franquistes. A conseqüència d'aquelles confrontacions, i de la posterior retirada de l'exèrcit republicà cap a la frontera, milers de soldats d'ambdós exèrcits van perdre la vida i els seus cossos, així com les restes del material bèl·lic (bombes, morters, obusos, espoletes, granades i metralla), van quedar-se en el camp de batalla.

3.2. Actuació de l'INCASÒL

A mitjans del 2009 l'INCASÒL va sol·licitar a l'Ajuntament de la Fatarella l'enderroc de diverses edificacions situades a les finques properes en l'àmbit d'actuació del polígon industrial de "Les Camposines".

Van obtenir el corresponent permís i, en conseqüència, van enderrocar les Ventas. Aparentment no van comunicar-ho al Departament de Cultura i no es va realitzar cap estudi arqueològic de la deconstrucció de les edificacions.

3.3. Reunió amb l'Associació "Lo Riu"

Es va mantenir una reunió a les Camposines el gener de 2012. Va ser una trobada molt cordial i, entre d'altres, es va visitar in situ les Ventas enderrocades i la que encara es conserva. De la primera venta (la més propera a la carretera en direcció a la Fatarella) només en queda una paret i de l'altra (de camí cap a Corbera d'Ebre) no en queda absolutament res. De les tres ventes que hi havia originalment només en queda una, la "villa Massip". Durant la visita, respecte a la informació que es disposava en aquell coment, es va comprovar que les ventes esmentades estaven fora dels límits del polígon industrial projectat.

3.4. Ajuntament de la Fatarella

Les Normes Subsidiàries de la Fatarella no disposen de cap Catàleg de Béns a Protegir. Sí que hi ha una relació individualitzada d'Edificis Protegits però cap d'ells era una venta. Segons l'Ajuntament de la Fatarella:

1. Les Ventas, malgrat estar fora de l'àmbit del futur polígon de sòl industrial de les Camposines, sí estaven en terrenys propietat de l'INCASÒL.
2. D'acord amb la sol·licitud de l'INCASÒL el tècnic municipal de la Fatarella va elaborar un informe tècnic sobre l'enderroc de les edificacions. Les ventes no disposaven de cap protecció patrimonial, per la qual cosa l'informe va ser favorable i en els Decrets d'Alcaldia emesos a finals del 2009 es va concedir la corresponent llicència urbanística.
3. L'Ajuntament té propostes d'actuació en la Venta existent, com seria -entre d'altres possibilitats- incorporar-la en el futur catàleg de masies i construccions rurals (que formarà part del nou planejament municipal que s'està redactant) tot fent constar a la fitxa d'aquesta criteris de valoració patrimonial per tal de preservar-la i/o recuperar-la.
4. Es valoraria positivament que els habitants de la Fatarella, amb sensibilitat i coneixements sobre la història i patrimoni de la població i del seu terme, comunicessin a l'Ajuntament tot allò que consideressin de

més importància patrimonial (en tots els seus àmbits: històric, historicoartístic, etnològic, arqueològic, etc.) per tal de tenir una informació prèvia de cara al futur inventari del patrimoni del municipi.

Com s'ha explicat, durant la reunió, l'Ajuntament de la Fatarella va proposar incorporar la Venta que es conserva al futur catàleg de masies i construccions rurals. En la fitxa que hi faria referència s'hi fixaran els criteris de valoració patrimonial per tal de preservar-la i/o recuperar-la. La proposta és òptima i s'ha de valorar positivament, això obstant, la CCP-TE considera que per a la venta, com a patrimoni arquitectònic i com a element que forma part dels espais vinculats a la Batalla de l'Ebre, més enllà de l'adopció de criteris de protecció urbanística com és aquesta proposta, és necessari implementar criteris de protecció patrimonial, els quals estan definits en la Llei 9/1993, del patrimoni cultural català. Aquests criteris de protecció patrimonial s'expliciten en la proposta d'actuacions definides en les conclusions del present dictamen.

3.5. Departament de Cultura (i dels Serveis Territorials)

Malgrat no formar part dels edificis protegits definits expressament en les Normes Subsidiàries, les ventes consten a l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat de Catalunya.

La primera fase del projecte del polígon industrial de les Camposines va ser tramitat per tots els Departaments corresponents, els quals van realitzar els informes corresponents. D'aquest tràmit amb el Departament de Cultura es va aprovar la campanya de desminatge (que va ascendir aproximadament a uns 300.000 €) i altres treballs relacionats amb l'arqueologia.

En els informes del Departament de Cultura no es va informar de les ventes perquè aquestes quedaven fora de l'àmbit d'actuació.

Davant de l'enderroc de les ventes, els Serveis Territorials de les Terres de l'Ebre van respondre amb una nota de premsa de 15 de setembre de 2010, en la qual el Director Territorial que exercia en aquell moment lamentava la pèrdua de les edificacions i expressava la seva decepció per la manca de col·laboració de l'INCASÒL amb el Departament de Cultura en aquest punt, donat que en tot el procediment anterior s'havia dut a terme el pertinent seguiment arqueològic amb èxit i satisfacció d'ambdues parts. En la mateixa nota de premsa el Director Territorial afirmava que havia escrit una carta al director de l'INCASÒL.

4. Conclusions

4.1. Consideracions sobre el procediment urbanístic

Hi ha un procediment administratiu, que és pot perllongar més o menys en el temps, que explicita i determina els passos a seguir en cada cas. L'INCASÒL n'era sabedor ja que durant la tramitació del polígon industrial de les Camposines es va sol·licitar un conjunt d'informes sectorials a raó dels quals es van efectuar les campanyes arqueològiques i de desminatge en l'àmbit del polígon. Està clar que la sol·licitud de llicència per l'enderroc demanat a l'Ajuntament de la Fatarella és correcte i la seva aprovació també ho és. No obstant, cal tenir en compte els següents aspectes:

1. Que des del Departament de Cultura hi va haver la sensibilitat i la precaució d'incloure les ventes en l'inventari de patrimoni cultural català. Malauradament la concepció de la Llei 9/1993 del patrimoni cultural català no dona eines directes a l'administració de la Generalitat de Catalunya o al propi Departament de Cultura perquè al inventariar un bé immoble aquest rebí una mínima protecció legal.
2. Que la zona de les Camposines és un punt que forma part de la Batalla de l'Ebre, que les ventes enderrocades en presentaven traces i marques (al igual que la Venta que encara es conserva) i que les campanyes arqueològiques dutes a terme en el polígon de les Camposines a càrrec de l'INCASÒL ho demostren de manera irrefutable.
3. Que la Generalitat de Catalunya ha realitzat en els darrers anys una aposta clara per recuperar els espais i divulgar la història d'aquest episodi de la Guerra Civil al formar, junt amb el Consell Comarcal de la Terra Alta i diversos Ajuntaments de la zona, el Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre (COMEBE).
4. Que el Pla Director redactat per "*la preservació de la memòria històrica de la Batalla de l'Ebre*" pel propi COMEBE té entre els seus objectius "la conservació del patrimoni", orientat, entre d'altres, a la recuperació del patrimoni històric relacionat amb la Batalla de l'Ebre.
5. Que les ventes eren un testimoni que hagués estat necessari estudiar i documentar previ a l'enderroc, en el cas que l'Administració competent (Departament de Cultura) l'hagués aprovat.
6. Si s'hagués realitzat una ampliació del planejament urbanístic de l'àrea per incloure els solars adquirits per l'INCASÒL al costat del polígon industrial de les Camposines i on estaven precisament ubicades les ventes, s'haguessin iniciat els tràmits corresponents que marca el procediment administratiu. En aquest cas s'haguessin sol·licitat els corresponents informes sectorials, entre els quals el del Departament de Cultura que, previsiblement, hagués estudiat el valor patrimonial de les edificacions ara enderrocades, hauria definit els estudis arqueològics a

efectuar i hauria determinat si totes o alguna d'elles eren un element a conservar i a preservar.

Per tot l'exposat, i sent l'INCASÒL una empresa pública vinculada a la Generalitat de Catalunya i coneixedora del procediment administratiu necessari en allò referent al patrimoni cultural, hagués estat convenient sol·licitar un informe previ als Serveis Territorials de les Terres de l'Ebre, o a la Direcció General del Patrimoni Cultural del Departament de Cultura, de la mateixa manera que ho havien fet en la tramitació del polígon de les Camposines.

4.2. Pèrdua patrimonial derivada de l'enderroc

Les Camposines són un lloc històric d'encreuament de camins, ja que en què en temps preromans hi passava el camí ibèric que portava a les terres de la Castellania i del Baix Aragó, i possiblement ja fou habitat en temps dels àrabs. Ser precisament una cruïlla de pas va motivar l'existència de les ventes, i la seva importància es fa palesa donat que en 300 metres hi havia fins a tres hostals. Així mateix, les Camposines és una zona d'expectativa arqueològica vinculada, principalment (sense menystenir altres èpoques), als possibles vestigis de la Batalla de l'Ebre de 1938. Els resultats de les actuacions de l'INCASÒL en els terrenys del polígon industrial així ho demostren. Donat que les Camposines van ser un dels principals espais on es va desenvolupar la Batalla de l'Ebre era necessari un estudi més acurat del sector, tal com s'havia fet en el desenvolupament del polígon industrial.

Per l'exposat resulta evident que l'enderroc de les ventes ha impossibilitat el seu estudi històric i/o arqueològic, i per tant no s'ha pogut preservar una part de la memòria històrica i s'ha perdut un fragment d'un espai important de la història de la Guerra Civil. Cal tenir present que la Terra Alta és una comarca amb un altíssim valor patrimonial (i no només pel que fa a la Batalla de l'Ebre) i des de les administracions i des de la societat civil s'ha de vetllar per, en la mesura del possible, la seva conservació i difusió. És contradictori que les administracions formin un òrgan com el COMEBE i no hi hagi una figura que s'encarregui de definir els espais de la Batalla de l'Ebre com una zona d'expectativa arqueològica i que permeti adoptar mesures preventives de protecció.

La CCP-TE considera que s'hauria d'haver fet un control arqueològic previ i -si l'Administració competent ho hagués autoritzat- un altre control arqueològic durant l'enderrocament de les ventes, per tal de documentar possibles restes històriques no conegudes ni documentades. Amb l'enderroc de les ventes, un fet irreparable, s'ha impedit [1] la preservació d'una part de la memòria històrica de la Batalla de l'Ebre i, al mateix temps, [2] la conservació i recuperació del patrimoni històric relacionat amb la Batalla de l'Ebre.

4.3. Proposta d'actuacions

La CCP-TE considera que després de la malaurada pèrdua de les ventes és necessari adoptar mesures per tal de protegir el patrimoni, tant de la venda que es conserva com de l'espai vinculat a la Batalla de l'Ebre, i vetllar, així, per la preservació de la memòria històrica. Així mateix, també es considera oportú fer unes recomanacions de caràcter més general.

A. Batalla de l'Ebre com a àrea d'expectativa arqueològica

Es considera recomanable i convenient que l'Administració reconegui que els Espais de la Batalla de l'Ebre són una zona d'expectativa arqueològica mitjançant un document urbanístic o protocol supervisat pel Departament de Cultura que impliqui l'aplicació de mesures preventives de protecció. Aquest document actuaria com una figura de protecció específica, asseguraria una

supervisió arqueològica de l'àrea i, per tant, vetllaria per la conservació i la recuperació del patrimoni històric relacionat amb la Batalla de l'Ebre.

B. Transversalitat de l'inventari amb els planejaments municipals

Des de la CCP-TE es lamenta la manca de transversalitat de l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic vers els planejaments municipals. Una proposta de mínims seria que qualsevol element inventariat, en el cas de qualsevulla intervenció o actuació, requerís un informe (vinculant o no vinculant) del Departament de Cultura. Una iniciativa de major abast seria que els municipis incorporessin els elements inventariats en el seu catàleg de Béns a protegir. Si s'hagués demanat un informe previ als Serveis Territorials de les Terres de l'Ebre s'hagués pogut salvar la memòria històrica de les ventes.

C. Protecció patrimonial de la venta Massip, propostes

La CCP-TE ha considerat dues opcions pel que fa a la protecció patrimonial de la venta que es conserva:

1. Declaració de la venta que es conserva com a BCIL
2. Declaració de la venta com a BCIN com a "Lloc històric"

1. Declaració de la venta que es conserva com a BCIL (Bé Cultural d'Interès Local)

Per tal de protegir mitjançant els instruments legislatius que fan referència al patrimoni cultural la venta que es conserva (ja sigui en l'àmbit arquitectònic, en l'àmbit arqueològic, o d'altres), l'Ajuntament de la Fatarella podria sol·licitar al Consell Comarcal de la Terra Alta la declaració de la venta com a Bé Cultural d'Interès Local. Cal recordar que en el cas que el Consell Comarcal donés el vist-i-plau a la sol·licitud, l'acord de declaració de BCIL s'hauria de comunicar al Departament de Cultura perquè en fes la pertinent inscripció al Catàleg del Patrimoni Cultural Català.

L'edificació es podria constituir, en el futur i adoptant les mesures que fossin necessàries en el cas que perdés les seves funcions actuals, en un equipament vinculat al desenvolupament i gestió del polígon industrial de les Camposines, assegurant-ne així el seu ús i la seva conservació.

Paral·lelament al cas, durant la visita a les ventes, en l'àmbit de les Camposines, es va constatar que hi ha diferents elements arquitectònics i d'enginyeria hidràulica. Dels diversos elements observats en destaca un molí hidràulic (annex a una masada en molt mal estat) que es troba en un bon estat de conservació i és un destacable bé d'interès d'arqueologia industrial. Per aquesta raó, a proposta dels ponents, la CCP-TE manifesta que seria interessant que el molí (el conjunt del sistema hidràulic) estigués inventariat i que inclús seria recomanable que es valorés i s'estudiés la possibilitat de declarar-se BCIL (Bé Cultural d'Interès Local). El molí funcionava a base d'energia hidràulica generada a partir d'un important salt d'aigua que feia girar dues moles de pedra; es conserva amb molt bon estat l'embasament d'aigua i el cub (mur per la caiguda de l'aigua), la volta d'evacuació de l'aigua o carcabà, i amb un estat precari es conserva el rodet persa (l'aparell que aprofita l'energia generada pel salt d'aigua).

2. Declaració de la venta com a BCIN (Bé Cultural d'Interès Nacional) com a "Lloc històric"

S'ha de tenir present que [1] les Camposines són un paratge vinculat a esdeveniments o records del passat, essent inclús un lloc emblemàtic de la Batalla de l'Ebre, [2] que la venta Massip és una edificació que va ser present en la confrontació, [3] que la presència de les ventes explica la importància del lloc (cruïlla de camins que va requerir l'existència de les pròpies ventes) i [4] que aquesta venta és a hores d'ara la única que es conserva.

Per aquestes raons i donat que l'àrea de les Camposines, exemplificada amb l'existència de les ventes, transcendeixen més enllà de l'interès local, si des de l'Ajuntament de la Fatarella i la societat civil de la població és volgués dotar a l'edificació que es conserva de la major protecció possible i defensar-la de futures intervencions o expropiacions, es podria estudiar la possibilitat de declarar l'edificació com a Bé Cultural d'Interès Nacional en la tipologia de "Lloc històric", però sense "entorn de protecció", ja que no hi ha un perímetre o àmbit destacable al voltant de la venta. D'aquesta manera s'evitaria qualsevol tipus de conflicte en el futur desenvolupament del polígon industrial de les Camposines.

Aquest dictamen de la Comissió Cívica del Patrimoni de les Terres de l'Ebre *ha estat aprovat inicialment per unanimitat de tots els assistents a la sessió del - - d' - - - de 2012.*

Tortosa, a 20 d'abril de 2012